

Ивана М. Лукнар¹
Марио Н. Калик²
Институт за политичке студије
Београд (Србија)

32:929 Марковић С.
316.624(497.11)"18"
323.2(497.11)"18"
Преједни научни рад
Примљен 15/10/2025
Измењен 02/11/2025
Прихваћен 11/11/2025
doi: [10.5937/socpreg59-62186](https://doi.org/10.5937/socpreg59-62186)

СОЦИОЛОШКИ И ДРУШТВЕНИ ДОПРИНОС СВЕТОЗАРА МАРКОВИЋА

Сажетак: У овом раду посвећеном тематској секцији „Светозар Марковић: 150 година од смрти“ настојимо да интерпретирамо и осветлимо социолошки и друштвени допринос Светозара Марковића српској науци на основу квалитативне анализе садржаја, нарочито када је реч о српским и балканским приликама. Марковићева промишљања и даље представљају просветљујуће смернице за интелектуалце који се баве друштвеним питањима, а који су заговорници заштите националних интереса и који подстичу развој локалних и регионалних заједница. Они се руководе идејом о друштву које служи стварним потребама радних људи у тежњи да превазиђу противречности настале из акумулације капитала. Сасвим очекивано, многа Марковићева гледишта делују застарела и идеалистична, с обзиром на то да је прошао готово век и по од њиховог настанка. Међутим, њихова различита тумачења и даље могу да подстакну модерну мисао и понуде увид у друштвена и политичка питања са којима се суочава српски народ у данашњем друштвеноисторијском контексту.

Кључне речи: Светозар Марковић (1846–1875), централизам, локална самоуправа, социјализам, српска књижевност

УВОДНА РЕЧ

Са становишта крајњег (пост)модернизма, старије идеје често се посматрају као застареле и непотпуне, јер садрже грешке своје епохе и отуда се сматрају недовољно прикладним за анализу и тумачење савремених изазова. Односно, екстремна (пост)модернистичка перспектива указује на неизбежност пропадања старих парадигми под теретом нових сазнања и чињеница, и баца у заборав пропале системе мишљења. Међутим, у оквиру социолошког истраживања, као и у свим научним дисциплинама, позивање на радове ранијих мислилаца један је од фундаменталних принципа научног дијалога који омогућава акумулацију и даљи развој научног знања. На овај

¹ ivana.luknar@ips.ac.rs; <https://orcid.org/0000-0003-4867-2263>

² mario.kalik@ips.ac.rs; <https://orcid.org/0009-0000-3514-2613>

начин се одржава епистемолошки континуитет, који се гради управо кроз позивање на радове наших претходника, на њихове теорије и идеје.

Овај рад има за циљ да, кроз критичко преиспитивање и синтезу доступне литературе, прикаже социолошки допринос и оригиналност у стваралаштву и мисли Светозара Марковића. У академском раду, идентификовање претходних идеја није само формалност, јер њихово позиционирање у савремени друштвени контекст представља предуслов даљег интелектуалног раста и развоја. Научнометодолошки посматрано, друштвени и историјски контекст представљају фундаментални предуслов за разумевање и интерпретацију друштвених феномена и историјских дешавања у прошлости. Бављење социолошким доприносом Светозара Марковића има шири општедруштвени значај не само за поштоваоце дела и рада Светозара Марковића него и за све оне који се баве тумачењем српских и балканских прилика. „Овим примером смо желели да укажемо на то да када ценимо нечији допринос, то морамо чинити не са становишта савремених мерила, већ са тачке мерила доба у коме је тај неко живео и делао“ (Šuvaković, 2025).

Радови класичних теоретичара, попут Емила Диркема и Макса Вебера, подсећају нас на чињеницу да се научни напредак може остварити једино кроз континуирано повезивање са претходно стеченим интелектуалним наслеђем. Диркем (1895) као једно од основних правила социолошког метода помиње позивање на друштвене чињенице, које су основни предуслов систематског приступа (Durkheim, 1982). Односно, свака социолошка анализа треба да се ослања на већ постојећа сазнања и да их даље учвршћује помоћу друштвених чињеница. С друге стране, Вебер (1922) је својим историјскокомпаративним приступом показао да се разумевање друштвених феномена може постићи једино ако се савремене интерпретације посматрају у односу са претходним теоријским оквирима (Weber, 2013). Међу академским мислиоцима позната је Мертонова изрека да „свака нова генерација стоји на раменима својих претходника“ (Merton, 1968, стр. 35). Такође, Пјер Бурдије образлаже да академско знање функционише као систем у којем је симболички капитал од круцијалне важности (Bourdieu, 2000). У том смислу, позивање на радове претходника није само знак академског поштења већ и практичан начин изградње научне аргументације. Хабермас (1981) кроз концепт комуникативне рационалности наглашава значај дијалога и аргумената, цитирања и позивања на друге ауторе који омогућавају да се идеје не само критички ревидирају већ и актуелизују у савременим дискурсима (Habermas, 2007). На тај начин се кроз критичко преиспитивање и инкорпорацију старих идеја у нове контексте континуирано обогаћује и продубљује социолошко знање, што ствара даље чврсту интелектуалну основу за будуће истраживаче. Управо зато, позивање на претходнике остаје трајна основа интелектуалног раста и развоја социологије као научне дисциплине.

ДРУШТВЕНОПОЛИТИЧКИ ДОПРИНОС СВЕТОЗАРА МАРКОВИЋА

Светозар Марковић сврстава се међу најзначајније интелектуалце српске друштвене и политичке мисли. Иако је делао током друге половине 19. века, његов интелектуални и идејни допринос оставио је неизбрисив траг на обликовање

политичких покрета и идеологија у Србији. Мисаони и идејни поглед Светозара Марковића надилазио је оквире његових савременика и постојећег политичког поретка. Његово перманентно залагање за демократизацију политичког система Србије и популаризацију демократских идеала чини га узором друштвено ангажованих интелектуалаца и родољуба. Он се кроз бритке текстове и инспиративне идеје оштро супротстављао централистичком и бирократском уређењу које је доминантно карактерисало тадашњи политички поредак.

У Марковићево доба Србија је била под турским суверенитетом, и иако је уживала растући степен аутономије, унутрашње управљање било је засновано на принципима централизма, под директном контролом књаза и полиције. Марковић је иступао пред своје савременике указујући на „одсуство политичких слобода“ (Guzina, 1969, str. 382) које је видео као један од главних узрока тешкоћа. Такође, посебно је истицао централизовану управу и бирократизам као кључне проблеме који онемогућавају излаз из таквог режима и развој друштвене свести у Србији. Он је као решење предлагао развој „локалне самоуправе, са парламентом на челу државе, у који би улазили слободно изабрани и прави представници народа“ (Guzina, 1969, str. 382). Марковић је код својих савременика подстицао личну иницијативу у разматрању начина помоћу којих се могу смањити непотребни трошкови државе како би се народ ослободио великог дела пореза. Он је јавно критиковао Закон о општинама из 1866. године, који је према његовом мишљењу подредио општине полицији и онемогућавао праву народну самоуправу. Отуда је предлагао смањење броја полицијских службеника. Његово инсистирање на томе да целокупан суверенитет треба да припада општинском телу и да никакав спољашњи надзор, било полиције било министарстава, није потребан, иде у прилог његовом дубоко укореваном уверењу у политичку способност народа за самоуправљање.

Један од значајних доприноса Светозара Марковића јесте и његова визија организације локалне самоуправе која почива на начелима изборности и одговорности према народу. Његов предлог да општински збор располаже овлашћењем да може да смени и суд и општински одбор, и да поништи пореске спискове које оцени као нелегитимне представљао је револуционарну алтернативу тадашњем централистичком моделу власти. Додатни елемент Марковићевог доприноса је његов модел „велике општине“ (среза) замишљене као јединице која је способна да подржи развој и пружи подршку мање развијеним и сиромашнијим општинама.

Његова идеја да додели стратешку улогу срезу јасно илуструје развијену свест код Марковића о потреби за сарадњом ради постизања локалног развоја и његово разумевање значаја који имају економски фактори. Такође, Марковић је предлагао реформисање улоге суда, замишљајући га као интегрални део система самоуправе. Он је оштро критиковао постојећи судски систем и предложио је његову замену „изборним судом“ народних поротника, који на основу познавања локалног контекста може да спроводи адекватну правду у име народа. Ова Марковићева иновативна идеја је значајна по томе што судство и самоуправу третира као међусобно условљене механизме за остваривање демократског поретка, што је у ондашњим условима представљало искорак у демократској визији друштва.

У ширем друштвенополитичком деловању, Светозар Марковић се истиче својим свеобухватним приступом: не ограничава се само на предлоге реформи локалне

самоуправе већ уводи и трансформативне идеје за преображај друштвеноекономског система, усмерене ка остварењу социјалистичког друштва заснованог на народном самоуправљању.

Укратко, један аспект друштвенополитичког доприноса Светозара Марковића може се сажети у његовом критичком односу према централизму и бирократији, које је сматрао главним препрекама развоја српског друштва и народне слободе. Он је сматрао да је локална самоуправа целовита само уколико је ослобођена полицијског надзора. Сматрао је локалну самоуправу кључном за демократско уређење и ослобађање друштвених снага. Полазећи од начела да сва власт у општини припада њеним члановима, заступао је слободан избор свих органа и њихову потпуну одговорност самој заједници, а не централној власти. Предвидео је да срез, као проширена самоуправна јединица, постане економски и културни стожер за подизање сиромашних општина и остваривање заједничких циљева. Замишљао је реформу судства која би га приближила грађанима кроз изборне судове, сматрајући да ће се тако постићи „стварна правда“ која је у служби народа. Иако је предлагао оствариве политичке реформе, његова визија будућности подразумевала је дубоки преображај друштвеноекономских прилика које је видео као предуслов за формирање праведног, социјалистички и самоуправно уређеног друштва. Његова визија ослањања на народни суверенитет и општинску самоуправу представљала је револуционаран концепт у односу на тадашњи ауторитарни, бирократски и централистички поредак. Кроз снажну критику страних утицаја, бирократије и апсолутизма, он је инсистирао на потреби да народ преузме контролу над сопственом судбином, сматрајући политичке и грађанске слободе основним стубом друштвеног напретка.

Целокупни опус деловања и друштвенополитичког доприноса Светозара Марковића заснован је на његовим предиктивним промишљањима „о положају Србије као битном чиниоцу стабилности у овом делу Европе“ (Palavestra, 1992, стр. 13). Многе његове идеје су интегрисане у систем локалне самоуправе у Југославији. Његов програм представљао је идејни темељ за будуће реформе, нарочито за радикалне политичке странке које су успеле да уведу парламентаризам и делимичну локалну самоуправу. Ове идеје и данас делују инспиративно, јер подстичу развој локалне самоуправе и демократских институција у служби грађана.

УНУТРАШЊА СЛОБОДА КАО ПРЕДУСЛОВ НАЦИОНАЛНЕ НЕЗАВИСНОСТИ

Марковић се у свом деловању непоколебљиво држао начела да је унутрашња слобода предуслов за остваривање националне независности. Сматрао је да нема напретка народа без политичких и грађанских слобода, истичући да је циљ борбе победа „обесправљеног народа над привилегованом мањином, обрачунавао [се] са самовољом и свевлашћу појединаца, инсистирао да поданици морају да постану господари своје судбине“ (Vuković, 2016, стр. 11).

Актуелност Марковићевих идеја огледа се у његовој идеолошкој синтези која је настала под утицајем европских мислилаца, али која је обликована према српским

приликама. „Његов концепт бољег човјека, човјека који не живи за личне интересе, већ опште корисне идеје, и данас је инспиративан онима који вапе за начелношћу у политичком животу, родољубима са израженим социјалним сензибилитетом“ (Vuković, 2016, str. 25). Светозар Марковић је био родољуб спреман да се предано бори за своје идеје и сматрао је да „онај који није готов да се за сваки атом својих убјеђења жртвује, нека се не зове представником народне мисли“ (Marković, u: Vuković, 2016, str. 11).

Марковић је идеју српског националног јединства истицао као најпрогресивнију политичку мисао у балканском контексту. Међутим, он је сматрао да се до тог узвишеног циља може доћи искључиво кроз темељне друштвене промене, које су подразумевале унутрашње ослобађање, остваривање парламентарне независности, свргавање бирократске власти и еманципацију радничке и сељачке класе, да би се тек након тога могло приступити борби за спољашњу слободу и независност Србије. Уместо некритичког преузимања страних решења, Марковић је заступао развојну стратегију усмерену ка искоришћавању домаћих ресурса, као што су патријархалне установе, задруге и општинска имовина. Његови економски списи, попут *Начела народне економије*, потврђују да је био познавалац Марксове теорије вредности и да је имао намеру да прилагоди марксистичке идеје аграрним приликама Србије и Балкана. Светозар Марковић указује на то да централизована и бирократска држава доприноси одржавању односа доминације који се манифестује кроз експлоатацију и политичку маргинализацију народа од стране уских владајућих елита. Иако је темељно критиковао централизовани државни апарат, Марковић није посветио систематску пажњу изградњи теоријског концепта отуђења на начин на који га дефинише класична марксистичка теорија „о отуђености радника од свог рада у капитализму са исто таквом отуђености људи од природе“ (Tomić & Kesić, 2025, str. 530). Међутим, може се идентификовати сродна идеја о отуђењу народа од плодова свог рада у којима сељаштво и радници губе контролу над својим животним и економским условима, а која произлази из синтезе Марковићевог схватања руског револуционарног демократизма и његове критике друштвених односа у Србији 19. века.

Овај напор да се модерно друштво изгради на историјски утемељеном патријархалном фундаменту оличавао је јединствен и аутентичан модел модернизације. Марковић је „констатујући неизбежност интересне партијске борбе“ (Simeunović, 2000, str. 344) указивао на неопходност политичког организовања народа у оквиру странке. Без обзира на опречна мишљења о његовом доприносу у оснивању Радикалне странке, евидентно је да су оновремена залагања Светозара Марковића подстакла ширење демократских идеала у Србији иако су се из његове социјалистичке групе развила „два политичка крила – Радикална странка Николе Пашића и социјалистички оријентисано Опште радничко друштво Димитрија Мите Ценића“ (Vuković, 2016, str. 20).

Драган Симеуновић указује на постојање бројних погрешних тумачења Светозара Марковића, и употребу његовог имена и дела од стране разних идеолошких опција; од левице до деснице, па чак и од стране комуниста и љотићеваца, док су о вредности његове мисли најобјективније писали страни стручњаци (Simeunović, 2000). Вуковић такође примећује да:

„Површним и једнозначним интерпретирањем његових критика ондашњих снова о ‘Великој Србији’ и стављајући их у контекст савремених процеса, појединци

из политичких и интелектуалних кругова сусједних народа посљедњих година ницице злоупотребљавају име Светозара Марковића и Димитрија Туцовића“ (Vuković, 2016, стр. 25).

Марковић није припадао редовима оних који су се страсно залагали за стварање југословенске или балканске државне заједнице. „Он је те заједнице видео као могућност, а не као нужност“ (Simeunović, 2000, стр. 311). Штавише, Марковић је био скептичан по питању евентуалног уједињења са другим јужнословенским народима, указујући на хрватске и бугарске тежње, и анализирајући компликоване односе са тадашњом Црном Гором.

На основу анализе Марковићевих идеја и друштвенополитичких прилика у којима је он стварао, јасно произлази да су његове визије друштвеног преуређења и политичке организације, упркос великој временској дистанци од 150 година, маргинализацији његовог дела и бројним опречним тумачењима, биле суштински испред свог времена и најавиле каснији развој политичке мисли код народа на овим просторима.

ЗНАЧАЈ НАРОДНЕ СВЕСТИ И СТВАРАЊЕ БОЉИХ ЉУДИ У ДЕЛУ СВЕТОЗОРА МАРКОВИЋА

Светозар Марковић је указивао на то да писци, нарочито са балканских простора, треба да буду окренути упознавању са карактером сопственог народа и његовом душом. Односно, указивао је на важност коју треба да придајемо народној свести. Марковић је видео значајну улогу књижевника у неговању народне свести, јер је сматрао да књижевност има превасходно васпитни задатак, да треба да буде у служби друштвеног препорода и да одражава стварни живот и потребе народа (Marković, 1960). Он је значајно утицао на српску књижевност и културу кроз своју реалну естетику и књижевну критику, позивајући се на руске мислиоце попут Чернишевског.

Марковић је испољавао велико незадовољство стањем у српској књижевности. Он је у *Даници* из 1860. године писао:

„Ми би радо у место ови славуја гледали по којег орлића или соколића, или простије рећи, много нам се чини кад између 13 песама не нађемо мање од десет љубавни и сентиментални песама. Зар српски песник нема каквог лепшег, свежијег осећања, које ће му песму из груди измамити? Зар ће до века да пева само љубавну чежњу, тихе уздисаје, бледи месец, росно цвеће, драгине очи? Зар српски песник да нема светлије туге од расанка с драгом, зар да нема ватреније жеље од пољупца с њени усана“ (Marković, у: Mladenov, 1992, стр. 158).

Био је заговорник реализма, док је романтизам сматрао сладуњавим делом прошлог времена које није у складу са друштвеним кретањима и збивањима ондашњег доба у којем је делао и стварао. Он је сматрао да проза треба да тежи да пренесе народни свакодневни разговор, начин живота, путописне описе крајева, места, и етнографске описе, али и идеје и мисли даровитих појединаца. Одбацивао је романтичарску поезију и захтевао да књижевност буде реалистичка, разумна и корисна, односно да треба да служи општем друштвеном препороду. Иако је његов

приступ књижевности понекад био претерано дидактичан, он је успео да усмери српску књижевност ка реализму.

Његови погледи на уметност били су утилитарни, сматрајући да уметност, попут науке, треба да служи друштвеном напретку и објективно да одражава стварност. Управо због тога Јован Скерлић критикује Светозара Марковића да је

„књижевност и сувише ставио у службу политике социјалистичког покрета идентификујући књижевни реализам са науком, дидактиком и прогресивном социјалном тенденцијом и тиме чинећи од уметности оруђе облагорођавања људских осећања и подизања њихове свести у процесу формирања бољих људи“ (Skerlić, u: Stojković, 1992, str. 47).

Извор Скерлићевих критика произлази из чињенице да „ће без пружања јасног општег и уверљивог теоријског појмовног оквира, општи термин ‘побољшања’ бити једнако нејасан и у делимично емпиријским дисциплинама као што су психологија или социологија“ (Сekić, 2024, str. 440). Иако се Марковић залагао за реалистички приступ, оно што је значајно обележило његово дело је позитиван став о могућности стварања бољих људи и социјално-политичких прилика.

ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

Иако су неке Марковићеве идеје демантоване током времена, Светозар Марковић остаје кључна личност у развоју социјалистичке мисли код Срба. Неоспорно је да су његове идеје и деловање подстакли промене у политичком систему и друштвеним односима на простору Србије, упркос томе што је животни век провео у континуираној борби са властима и реакционарним структурама. Светозар Марковић је, кроз синтезу домаћих и европских социјалистичких тековина, дао кључни подстицај за буђење модерне политичке свести, при чему су његове анализе често предвиђале друштвене трендове који су се у потпуности манифестовали тек деценијама касније. Идеолошки конструкт Светозара Марковића поставио је темеље за конституисање демократског и социјалног уређења на овим просторима. Његово залагање за унапређење народне иницијативе, изборне процедуре и контроле власти, као и промовисање начела економске правде и друштвене солидарности, сврставају га међу најистакнутије реформаторе и мислиоце свог времена чија је делатност подстакла трансформацију политичког и друштвеног система у Србији. Идеје Светозара Марковића, међу којима се истиче визија „бољег човјека“ усмереног ка општем добру, одолевају времену, актуелне су и данас, и подстичу на размишљање.

Ivana M. Luknar ¹
Mario N. Kalik²
Institute for Political Studies
Belgrade (Serbia)

SVETOZAR MARKOVIĆ'S SOCIOLOGICAL AND SOCIAL CONTRIBUTION

(Translation *In Extenso*)

Abstract: In this paper dedicated to the thematic section “Svetozar Marković: 150th death anniversary”, we strive to interpret and highlight Svetozar Marković's sociological and social contribution to Serbian science on the basis of the qualitative content analysis, particularly in relation to the circumstances in Serbia and the Balkans. Marković's reflections still represent the enlightening guidelines for intellectuals dealing with social matters, advocating for the protection of national interests and encouraging the development of local and regional communities. They are guided by the idea of society that serves real needs of working people in an attempt to overcome contradictions deriving from capital accumulation. Quite expectedly, many Marković's attitudes seem obsolete and idealistic, having in mind that almost a century and a half have passed since their creation. Nevertheless, many of his interpretations may still encourage modern thought and offer an insight into social and political issues encountered by the Serbian nation in today's socio-historical context.

Keywords: Svetozar Marković (1846–1875), centralism, local self-government, socialism, Serbian literature

INTRODUCTION

From the perspective of ultimate (post)modernism, older ideas are often seen as obsolete and incomplete because they contain errors of their epoch and, thus, are considered insufficiently suitable for the analysis and interpretation of modern challenges. In other words, the extreme (post)modernist perspective points to the inevitable decline of old paradigms under the burden of new findings and facts, thus making the failed systems of thought fall into oblivion. However, within sociological research, as well as in all scientific disciplines, citing the works of earlier thinkers is one of the fundamental principles of scientific dialogue which enables the accumulation and further development of scientific

¹ ivana.luknar@ips.ac.rs; <https://orcid.org/0000-0003-4867-2263>

² mario.kalik@ips.ac.rs; <https://orcid.org/0009-0000-3514-2613>

knowledge. In this manner, epistemological continuity is reflected, which is built exactly through citing the works of our predecessors, their theories and ideas.

The aim of this paper is, thorough the critical re-examination and synthesis of the available literature, to show the sociological contribution and authenticity in the oeuvre and thought of Svetozar Marković. In academic work, identifying former ideas is not just a formality because their positioning in the modern social context is a prerequisite of further intellectual growth and development. From the perspective of scientific methodology, the social and historical context constitutes the fundamental prerequisite for understanding and interpreting social phenomena and historical events in the past. Dealing with Svetozar Marković's sociological contribution has a broader general social significance not only for the admirers of Svetozar Marković's work and thought, but also for all those who deal with the interpretation of Serbian and Balkan circumstances. "With this example, we wanted to point to the fact that when we appreciate someone's contribution, we must do it not from the perspective of contemporary standards, but from the point of view of the era in which that person lived and worked" (Šuvaković, 2025).

The works of classical theoreticians, such as Emile Durkheim and Max Weber, remind us of the fact that scientific progress may be achieved only through continued connection with the previously obtained intellectual legacy. One of the basic rules of the sociological method mentioned by Durkheim in 1895, is citing social facts which are the chief prerequisite of a systematic approach (Durkheim, 1982). Namely, every sociological analysis needs to rely on the already existing findings and to strengthen them with the aid of social facts. On the other hand, in 1922, Max Weber showed with his historical-comparative approach that the understanding of social phenomena could be achieved only if modern interpretations were observed in relation to the former theoretical frameworks (Weber, 2013). Academic thinks are familiar with Merton's famous words that "every new generation stands on the shoulders of its predecessors" (Merton, 1968, p. 35). Moreover, Pierre Bourdieu explains that academic knowledge functions as a system in which symbolic capital is of crucial significance (Bourdieu, 2000). In that respect, citing the works of predecessors is not only a sign of academic honesty, but also a practical way of building scientific argumentation. Through his concept of communicative rationality, Habermas (1981) emphasizes the importance of dialogue and arguments, quoting and citing other authors who enable not only the critical revision of ideas, but also giving them a current quality in contemporary discourses (Habermas, 2007). In this manner, through critical re-examination and incorporation of old ideas in new contexts, sociological knowledge is continually enriched and deepened, which creates a further firm intellectual basis for future researchers. That is precisely why citing predecessors remains a permanent basis of intellectual growth and development of sociology as a scientific discipline.

SVETOZAR MARKOVIĆ'S SOCIO-POLITICAL CONTRIBUTION

Svetozar Marković is ranked among the most important intellectuals of the Serbian social and political thought. Although he worked and created in the second half of the 19th century, his intellectual and conceptual contribution left an indelible trace on the formation of political

movements and ideologies in Serbia. Svetozar Marković's thought and ideal standpoint went beyond the frameworks of his contemporaries and the existing political order. His persistent advocacy for the democratization of the political system in Serbia and the popularization of democratic ideals makes him the model to socially engaged intellectuals and patriots. Through his bright texts and inspirational ideas, he bluntly opposed the centralist and bureaucratic order which was the dominant characteristic of the political order of the time.

In Marković's time, Serbia was under the Turkish sovereignty and, although it had a growing degree of autonomy, internal governance was based on the principles of centralism, under the direct control by the prince and the police. Marković was ahead of his contemporaries by pointing to the "absence of political freedoms" (Guzina, 1969, p. 382) which he considered one of the main causes of difficulties. Furthermore, he particularly emphasized centralized governance and bureaucratism as the key problems preventing the abandonment of such a regime and the development of social consciousness in Serbia. As a solution, he proposed the development "of local self-government, with the parliament leading the state, which would be composed of the freely elected and true representatives of the people" (Guzina, 1969, p. 382). Marković encouraged a personal initiative among his contemporaries in considering the manners with the aid of which the state's unnecessary expenses could be reduced for the sake of releasing the people of the great portion of taxes. He publicly criticized the Law on Municipalities from 1866 which, in his opinion, subordinated the municipalities to the police and prevented true people's self-government. Hence, he proposed the reduction in the number of police officers. His insistence on the entire sovereignty belonging to the municipal body without the necessity of any external control, either by the police or ministries, supports his deeply entrenched trust in the people's political capacity for self-government.

One of Svetozar Marković's significant contributions is also his vision of the organization of local self-government that relies on the principles of electiveness and responsibility towards the people. His proposal that the municipal assembly should have the authority to dismiss both a court of law and a municipal committee, and to cancel tax lists deemed illegitimate, constituted a revolutionary alternative to the centralist model of governance of that time. Another element of Marković's contribution is his model of the "great municipality" (or county), devised as a unit capable of supporting development and providing support to underdeveloped and poorer municipalities.

This idea of allotting a strategic role to the count clearly illustrates Marković's developed awareness of the need for cooperating with the aim of achieving local development and his understanding of the importance of economic factors. Moreover, Marković proposed the reformation of the court's role, devising it as integral part of the self-government system. He sharply criticized the existing judicial system and suggested the replacement with the "elective court" of people's jurors who, due to their familiarity with the local context, can exercise adequate justice in the name of the people. This innovative idea of Marković's is significant because he treats judiciary and self-government as mutually conditioned mechanisms for achieving the democratic order, which was, in the circumstances of that period, a step forward in the democratic vision of society.

In his broader socio-political activities, Svetozar Marković stands out with his comprehensive approach: he does not merely limit himself to the proposals of the reforms

of local self-government, but also introduces transformative ideas for the change of the socio-economic system, directed towards the achievement of socialist society based on people's self-government.

In a word, one aspect of Svetozar Marković's socio-political contribution can be summarized in his critical attitude towards centralism and bureaucracy, which he considered the main barriers in the development of Serbia society and people's freedom. He believed that local self-government was comprehensive only if it was freed from police control. He considered local self-government crucial for the democratic order and the liberation of social forces. Starting from the principle that all power in a municipality belonged to its members, he advocated for the free election of all bodies and their full responsibility to the community itself, and not to central authorities. He predicted that the county as an extended self-government unit, should become an economic and cultural pillar for raising the municipalities from poverty and for achieving common goals. He devised the judicial reform that would bring judiciary closer to citizens through elective courts, believing that in this way "true justice" would be achieved in the service of the people. Although he proposed feasible political reforms, his vision of the future implied a profound transformation of socio-economic circumstances he considered the prerequisite for the formation of one just, socialist and self-governed society. His vision relying on the people's sovereignty and municipal self-government was a revolutionary concept in comparison to the authoritarian, bureaucratic and centralist order of the time. By sharply criticizing foreign influences, bureaucracy and absolutism, he insisted on the need for the people to take over control over its own destiny, finding political and civilian freedoms the fundamental pillar of social progress.

The overall opus of Svetozar Marković's activities and socio-political contribution is founded on his predictive thoughts about "the position of Serbia as an important stability factor in this part of Europe" (Palavestra, 1992, p. 13). Many of his ideas were integrated in the local self-government system in Yugoslavia. His agenda constituted a conceptional foundation for future reforms, particularly for the radical political parties which managed to introduce parliamentarism and partial local self-government. Even today, these ideas seem inspirational because they encourage the development of local self-government and democratic institutions in the service of citizens.

INTERNAL FREEDOM AS A PREREQUISITE OF NATIONAL INDEPENDENCE

In his activities, Marković unwaveringly observed the principle that internal freedom is a prerequisite for achieving national independence. He believed that a nation could not progress without political and civilian freedoms, pointing out that the aim of the struggle was the victory "of the disenfranchised people over the privileged minority, and he fought against the arbitrariness and omnipotence of individuals, insisting that the subjects had to become masters of their own destiny" (Vuković, 2016, p. 11).

The current quality of Marković's ideas is reflected in his ideological synthesis, created under the influence of European thinkers, but shaped in compliance with Serbian circumstances. "His concept of a better man, a man who does not live for the sake of personal

interests but for the sake of general useful ideas, is still inspirational today to those who call for the principles in political life, the patriots with pronounced social sensibility” (Vuković, 2016, p. 25). Svetozar Marković was a patriot ready to fight persistently for his ideas and he believed that “the one who is not ready to sacrifice himself for every atom of his beliefs, he should not pass himself off as a representative of the people’s thought” (Marković, in: Vuković, 2016, p. 11).

Marković highlighted the idea of Serbian national unity as the most progressive political thought in the Balkan context. However, he thought that such a noble aim could be achieved solely through radical social changes which implied internal liberation, the achievement of parliamentary autonomy, overthrowing bureaucratic authorities and emancipation of the working and peasant classes, and only then it would be possible to begin the struggle for external liberty and independence of Serbia. Instead of the non-critical borrowing of foreign solutions, Marković promoted the developmental strategy directed towards the use of local resources, such as patriarchal institutions, cooperatives and municipal property. His economic texts, for example *Principles of National Economy*, confirm that he was familiar with Marx’s theory of value and intended to adjust Marxist ideas to the agrarian circumstances in Serbia and the Balkans. Svetozar Marković points out that the centralized and bureaucratic state contributes to the maintenance of the domination relations manifested through the exploitation and political marginalization of the people by narrow ruling elites. Although he thoroughly criticized the centralized state apparatus, Marković did not dedicate systematic attention to the construction of a theoretical concept of alienation in the manner it is defined by the classical Marxist theory “about the workers’ alienation from their work in capitalism with the identical alienation of the people from the nature” (Tomić & Kesić, 2025, p. 530). However, it is possible to identify a related idea of the people’s alienation from the fruits of their labour, in which peasantry and workers lose control over their living and economic conditions and which derive from the synthesis of Marković’s perception of Russian revolutionary democratism and his critique of the social relations in Serbia of the 19th century.

This effort to build modern society on the historically based patriarchal foundation reflected a unique and authentic model of modernization. “By stating the inevitability of the interest party struggle” (Simeunović, 2000, p. 344) Marković pointed to the necessity of the political organizing of people within the party. Regardless of the conflicting opinions about his contribution in the foundation of the Radical Party, it is evident that Svetozar Marković’s efforts encouraged the dissemination of democratic ideals in Serbia of the time, although, from his socialist group “two political wings developed – Nikola Pašić’s Radical party and Dimitrije Mita Cenić’s socialist-oriented General Labour Association” (Vuković, 2016, p. 20).

Dragan Simeunović points out the existence of numerous misinterpretations of Svetozar Marković and the use of his name and work by various ideological options: from the left wing to the right wing, and even by communists and Ljotić’s followers, while the value of his thought was most objectively written about by foreign experts (Simeunović, 2000). Vuković also notes the following:

“By superficially and unambiguously interpreting his criticism of the former dreams of ‘Greater Serbia’ and by placing it into the context of contemporary processes, individuals

from the political and intellectual circles of the neighbouring nations have abused indiscriminately the names of Svetozar Marković and Dimitrije Tucović in the past few years" (Vuković, 2016, p. 25).

Marković did not belong to the ranks of those who passionately fought for the creation of a Yugoslav or Balkan state union. "He considered such unions a possibility, and not a necessity" (Simeunović, 2000, p. 311). In fact, Marković was sceptical regarding the question of potential unification with other South Slav nations, pointing to Croatian and Bulgarian aspirations and analyzing the complex relations with Montenegro at that time.

Based on the analysis of Marković's thoughts and socio-political circumstances in which he created, it can be clearly seen that his visions of social rearrangements and political organization, despite the huge time distance of 150 years, marginalization of his work and numerous contradictory interpretations, were essentially ahead of their time, announcing the subsequent development of political thought among the nations in this territory.

SIGNIFICANCE OF NATIONAL CONSCIOUSNESS AND CREATION OF BETTER PEOPLE IN SVETOZAR MARKOVIĆ'S WORK

Svetozar Marković asserted that writers, particularly from the territory of the Balkans, should be oriented towards becoming familiar with the character and the soul of their own nation. He actually pointed to the importance we should allot to national consciousness. Marković saw the writers' significant role in fostering national consciousness, convinced that literature had a primarily educational task, that it should be in the service of social revival and reflect the people's real life and needs (Marković, 1960). He had a significant influence on Serbian literature and culture through his real aesthetics and literary criticism, citing Russian thinkers such as Chernyshevsky.

Marković expressed huge dissatisfaction with the state of affairs in Serbian literature. In *Danica* from 1860 he wrote:

"Instead of this nightingale, we would rather see a small eagle or falcon or, to put it simply, we find it exaggerated when out of thirteen poems we find ten love and sentimental ones. Is it possible that a Serbian poet has no lovelier, fresher feeling which will bring poetry from his chest? Will a Serbian poet forever sing only about his love longing, soft sighs, the pale moon, dew-covered flowers and his darling's eyes? Is it possible that a Serbian poet has no brighter sorrow than the parting from his beloved, no more fierce desire than the kiss of her lips" (Marković, in: Mladenov, 1992, p. 158).

He was an advocate of realism, while he looked at romanticism as a sweetish part of the past times that was not in line with social trends and events of the period in which he worked and created. He thought that prose should strive to transmit the people's everyday conversation, way of life, travelogue descriptions of different regions, places, and ethnographic descriptions, as well as ideas and thoughts of talented individuals. He rejected romantic poetry and called for realistic, sensible and useful literature, i.e., serving general

social revival. Although his approach to literature was sometimes too didactic, he succeeded in directing Serbian literature towards realism.

His views of art were utilitarian, since he believed that art, just as science, should serve to social progress and objectively reflect the reality. That is exactly why Jovan Skerlić criticized Svetozar Marković for

“placing literature too much into the service of the politics of the socialist movement, identifying literary realism with science, didactics and progressive socialist tendency, thus making art a weapon of ennobling human feelings and raising their awareness in the process of forming better people” (Skerlić, in: Stojković, 1992, p. 47).

The source of Skerlić’s criticism derives from the fact that “without providing a clear general and convincing theoretical framework, the general term ‘improvement’ will be equally unclear in partly empirical disciplines as well, such as psychology or sociology” (Cekić, 2024, p. 440). Although Marković advocated for a realistic approach, what significantly marked his work is his positive opinion about the possibility of creating better people and socio-political circumstances.

FINAL CONSIDERATIONS

Although some of his ideas have been denied with the passage of time, Svetozar Marković remains the key figure in the development of the socialist thought among the Serbs. It is indisputable that his ideas and activities encouraged changes in the political system and social relations in the territory of Serbia, despite the fact that he spent his entire life in a continual struggle with the authorities and reactionary structures. Through a synthesis of Serbian and European socialist legacies, Svetozar Marković gave the key incentive to the awakening of modern political consciousness, whereas his analyses often predicted the social trends which were fully manifested only several decades later. Svetozar Marković’s ideological construct laid the foundations for the constitution of a democratic and social order in this territory. His striving for the improvement of the people’s initiatives, electoral procedures and control of authorities, as well as his promotion of the principle of economic justice and social solidarity, place him among the most eminent reformers and thinkers of his time, whose activities encouraged the transformation of the political and social system in Serbia. Svetozar Marković’s ideas, one of which is the outstanding vision of “a better man”, directed towards general good, resist the passage of time and even today they are modern and thought-provoking.

REFERENCES/ЛИТЕРАТУРА

- Bourdieu, P. (2000). *Homo Academicus*. Stanford (CA): Stanford University Press.
- Cekić, N. (2024). Human Enhancement and Morality: Some Theoretical Conundrums. *Sociološki pregled*, 58 (3), 438–461. doi: [10.5937/socpreg58-51894](https://doi.org/10.5937/socpreg58-51894)
- Durkheim, E. (1982 [1895]). *The Rules of Sociological Method*. New York: Free Press.

- Guzina, R. (1969). The current quality of Svetozar Marković's ideas for local self-government. *Anali Pravnog fakulteta* (14), 381–394. [In Serbian]
- Habermas, J. (2007 [1981]). *The Theory of Communicative Action*, Vol. 1. Boston: Beacon Press.
- Marković, S. (1960). *Collected Works* 1. Beograd: Kultura. [In Serbian]
- Merton, R. K. (1968 [1949]). *Social Theory and Social Structure*. New York: Free Press.
- Mladenov, M. (1992). Karavelov in Serbian Literary Criticism. In: N. Tasić (ed.). *Svetozar Marković and Ljuben Karavelov in the Context of Slavic Literature and Culture*, 157–164. Beograd: Institut za književnost i umetnost; Balkanološki institut SANU. [In Serbian]
- Palavestra, P. (1992). The Balkan Orientation of Svetozar Marković and Ljuben Karavelov. In: N. Tasić (ed.). *Svetozar Marković and Ljuben Karavelov in the Context of Slavic Literature and Culture*, 9–15. Beograd: Institut za književnost i umetnost; Balkanološki institut SANU. [In Serbian]
- Simeunović, D. (2000). *New-century Political Ideas among Serbs*. Book one. Beograd: Institut za političke studije, Istorijski arhiv Beograda. [In Serbian]
- Stojković, A. (1992). Philosophical Materialism of Svetozar Marković and Ljuben Karavelov. In: N. Tasić (ed.). *Svetozar Marković and Ljuben Karavelov in the Context of Slavic Literature and Culture*, 40–52. Beograd: Institut za književnost i umetnost; Balkanološki institut SANU. [In Serbian]
- Šuvaković, U. (2025). *R. A. Reiss: Neutrality is not Possible in the Face of Crime*. Novi Sad: Matica sprska, Arhiv Vojvodine; Beograd: Univerzitet u Beogradu – Fakultet za obrazovanje učitelja i vaspitača. <https://doi.org/10.5281/zenodo.15053585> [In Serbian]
- Tomić, M., Kesić, D. (2025). Eco-Marxism and the Politics of Natural Resource Extractivism: The Case of South America. *Sociološki pregled*, 59 (2), 529–557. doi: [10.5937/socpreg59-56439](https://doi.org/10.5937/socpreg59-56439)
- Vuković, Đ. (2016). Internal freedom to independence: on the occasion of the 170th anniversary of the birth of Svetozar Marković. *Politeia* 6 (11), 9–26. DOI: [10.7251/POL1611009V](https://doi.org/10.7251/POL1611009V) [In Serbian]
- Weber, M. (2013 [1922]). *Economy and Society: an outline of interpretive sociology*. Berkeley; Los Angeles; London: University of California Press.